

ADRIANA AMIR*

Medzikultúrne vzťahy: Rusíni a Židia v ukrajinskej literatúre Slovenska

AMIR, A.: Intercultural relations: Ruthenians and Jews in the Ukrainian literature of Slovakia. *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 3, pp.444-453 (Bratislava).

The article examines intercultural relations between Ruthenians and Jews in the work of the Greek Catholic priest Anatolyi Kralytskyi (1835, Vyshny Chabyni – 1894, Mukachevo). Literary activity of this author was connected with the place of his birth in Slovakia, and later for a long time with Ukraine, at the time when both these territories were part of the Austro-Hungarian Empire. The subject of our research is the relationship between the Jewish and Catholic communities, presented by Kralytskyi in the story „Piyavitsa“ (1869). This text, like many other contemporary works on a similar topic, was probably meant to serve as educationally motivated reading, as a result of which it absorbed a whole complex of stereotypes about Jews. Our goal is, with the help of the literary and historical method, to find out the reason for such a depiction of the representatives of the Jewish minority and to reflect on the extent to which this literary model was based on the real life events.

Ruthenians, Jews, Ukrainian Literature, Slovakia.

V príspevku sa zaoberáme medzikultúrnymi vzťahmi medzi Rusínmi a Židmi v diele Anatolija Kralického¹ (1835 Vyšné Čabiny – 1894 Mukačevo). Gréckokatolícky duchovný a neskôr baziliánsky mních je považovaný za najproduktívnejšieho spisovateľa predstaviteľov národnostnej menšiny Rusínov žijúcej na severovýchode Slovenska v 19. storočí. K najrozšírenejším historickým pomenovaniam obyvateľov Karpát v tomto regióne patria ešte názvy uhorskí Rusíni, Ruténi, Rusnáci, podkarpatskí Rusi, karpatskí Ukrajinci, zakarpatskí Ukrajinci a iné. Práve A. Kralický prvý v literatúre použil na označenie svojej národnosti pomlčkovú formu Rusín-Ukrajinec. Tento spôsob označovania odráža jeho presvedčenie, že pojmy „Rusín“ a „Ukrajinec“ sú v tomto regióne synonymné,² čím zdôrazňuje jednotu a spoločné kultúrno-historické základy oboch etnických skupín.

Kralický, podobne ako jeho súputníci,³ sa vyznačoval všestrannosťou. Navštevoval baziliánsku monastiersku školu v Krásnom Brode na východnom Slovensku a Máriapócsi (dnešné Maďarsko), študoval na gymnáziu v Prešove, teologické štúdium absolvoval v Užhorode, po

* PhDr. Adriana Amir, PhD. ORCID 0000-0001-5922-6803, Inštitút ukrajinistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Ul. 17. novembra 1, 08001 Prešov. adriana.amir@unipo.sk

¹ Niektorí bádatelia uvádzajú formu jeho priezviska ako Kralycký. Babotová, Ľ.: Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009, s. 13.

² Bližšie pozri Babotová, Ľ.: Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia, c. d., s. 15. Na Slovensku sa pri poslednom sčítaní mohli predstavitelia Rusínov-Ukrajincov prihlásiť k rusínskej a ukrajinskej menšine osobitne.

³ Autorka príspevku publikovala štúdiu o Alexandrovi Duchnovičovi, buditeľovi rusínsko-ukrajinskej národnostnej menšiny v časopise *Slavica Slovaca*. Amir, A.: Židovsko-slovanské vzťahy v tvorbe spisovateľov – duchovných východného rítu v 19. storočí (podľa drámy Alexandra Duchnoviča). In: *Slavica Slovaca*, 2022, roč. 57, č. 3, s. 301-312, <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2022.3.11>. Rovnako napísala aj štúdiu o ďalšom gréckokatolíckom kňazovi Alexandrovi Pavlovičovi, pozri Amir, A.: Єврейський дискурс дидактичних поем Олександра Павловича. In: *Slavia Orientalis*, 2023, roč. LXXII, č. 3, s. 449-466. DOI: 10.24425/slo.2023.147513.

vysviacke pôsobil ako pedagóg v Máriapócsi, neskôr ho preložili do monastiera na Černečej hore pri Mukačeve, kde bol v roku 1869 zvolený za igumena. Tento post zastával až do svojej smrti. Realizoval sa aj v kultúrno-literárnej sfére, zbieral folklórny materiál (v tomto smere spolupracoval s ukrajinským dejateľom Mychajlom Drahomanovom), venoval sa starým literárnym artefaktom, prekladal zo slovenčiny, ruštiny, maďarčiny, nemčiny a iných jazykov. Písal výlučne prózu – poviedky, literárne portréty, historické a etnografické články. Kvôli absencii iných možností publikoval prevažne časopisecky, dopisoval do užhorodských, viedenských, ľvovských, peterburských, kyjevských a iných novín a periodík.

Duchovná a literárna činnosť tohto autora bola spätá s miestom jeho rodiska na Slovensku a neskôr na dlhší čas s územím Ukrajiny, v čase, keď boli oba tieto celky súčasťou Rakúsko-Uhorska. Práve obdobím 60. rokov 19. storočia je datovaný vzostup literárneho života Rusínov-Ukrajincov. Kralický a iní spisovatelia v prostredí Karpát svoje literárne diela písali zmesou cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestnych dialektov,⁴ takzvaným „jazyčijem“. Miera dialektov či cirkevnej slovančiny⁵ sa tak v situácii absencie spisovného jazyka mohla od autora k autorovi (ale aj od diela k dielu jediného autora) výrazne líšiť. Táto situácia bola nepriaznivá pre rozvoj národného obrozenia, napríklad Ivan Macinský hovorí o škodlivom vplyve ruštiny na rozvoj literárneho jazyka, tá navyše nikdy neprekročila prah umelosti, keďže na danom území nebola udomácnená.⁶ Písomná podoba ľudového jazyka však nadobúdala aj takúto podobu a uplatňovala sa ako literárny jazyk väčšiny predstaviteľov národného obrozenia rusínskeho obyvateľstva na severovýchode Slovenska.

V 19. storočí, najmä v ruralizovaných oblastiach severovýchodného Slovenska predstavovali gréckokatolícki duchovní významnú časť miestnej inteligencie. Ich spoločenské postavenie bolo formované praktickými potrebami obyvateľstva, čo ich viedlo k výkonu rôznych povolaní a úloh. Okrem duchovnej služby pôsobili aj ako učitelia, autori kníh, tvorcovia šlabikárov a príručiek. Ďalej zohrávali úlohu kultúrno-osvetových pracovníkov a poskytovali poradenstvo v otázkach každodenného života. V literárnej histórii sa takíto jednotlivci označujú termínom buditelia (будители), čím sa zdôrazňuje ich kľúčová úloha v národnom a kultúrnom uvedomení.

Predmetom nášho výskumu sú vzťahy medzi židovskou a katolíckou komunitou prezentované Kralickým v poviedke *Pijavica* (1869), v origináli: *Піявця Повесть із угорско-руської народної життя 1869*. Uvedená próza, ako mnoho iných⁷ z tohto obdobia na podobnú temati-

⁴ Z jazykového hľadiska tvoria rusínske nárečia integrálnu súčasť ukrajinského jazykového areálu. Rusínske (ukrajinské) nárečia na Slovensku zachovávajú všetky typické starobylé vývinové jazykové javy, ktoré ich spájajú so všetkými východoslovanskými jazykmi, a zároveň ich tieto javy zásadne odlišujú od západoslovanskej skupiny slovanských jazykov. Pozri Žeňuch, P.: Poznámky o jazyku prameňov byzantsko-slovanského obradu v slovenskom prostredí. In: *Philologia*, 2020, roč. XXX, č. 1, s. 198.

⁵ Cirkevná slovančina sa vzhľadom na svoju kultivovanosť a vznešenosť uplatňovala aj ako jazyk literatúry, duchovnej a administratívnej spisby. Uplatňovanie cirkevnej slovančiny v slovenskom prostredí dokazuje celý rad písomných prameňov a pamiatok, v ktorých sa okrem jazykového vplyvu odráža aj celý rad historických a kultúrnych reálií. Pozri Žeňuch, P.: Poznámky o jazyku prameňov byzantsko-slovanského obradu, c. d., s. 202.

⁶ Залучання мертвої церковної мови в процес формування нової літературної мови відривало розвиток національного відродження від масової бази і в історії розвитку української літературної мови заклало основи того суржика, що пізніше дістав презирливу назву „язычія“. Спершу це була мішанина народно-розмовної і церковнослов'янської мов. Згодом до неї прибув і третій мовний чинник – російська мова [...] Вплив Росії [...] на довгий час загальмував процес національного відродження [...] особливо закарпатських українців, втиснувши йому офіційну концепцію „руського народа в трех національностях“ [...] російська мова тут ніколи не переступила поріг штучності, бо не виростала з природного ґрунту. In: Мацинський, І. (ed.): Література чехословацьких українців 1945–1967. Братіслава, 1968, с. 11.

⁷ Najznámejšou prózou Kralického je *Knieža Laborec* (Kňaz Laborec, 1863). Ide o romantickú poviedku so silným vlasteneckým motívom, v ktorej spracoval tému heroickej minulosti (9. storočie). Kritika dobových nešvárů zarezonovala v politickej satire *Prométheus* (Prometej, 1868). Snažil sa aj o výchovu a vzdelanie obyvateľstva prostredníctvom

ku, mala zrejme slúžiť ako náučne motivované čítanie. Cieľ, ktorý si v tejto štúdii stanovujem, je pomocou literárnohistorickej metódy interpretovať, analyzovať spôsob a okolnosti zobrazovania príslušníkov židovskej menšiny a reflektovať, do akej miery táto literárna predloha vychádzala z dobových reálií. Autor literárneho diela má vďaka svojej emocionálnej zaangažovanosti a neodňateľnej umeleckej licencií nepomerne väčšie možnosti podať plastický, príťažlivý a pre čitateľa zaujímavejší obraz konkrétneho obdobia, historickej udalosti či osobnosti než historik so svojou racionálnou metódou, ktorej navyše spravidla chýba pútavá štylistická forma a svieži jazyk.⁸ Kralického osobnosti sa venovali mnohí slovenskí i ukrajinskí bádatelia.⁹ Oblasť vzťahov medzi židovskou a kresťanskou komunitou v jeho tvorbe však zostávala mimo centra ich akademického záujmu, primárne v dôsledku prevládajúcich ideologických obmedzení, ako aj historickej tabuizácie tejto problematiky.

Chasidi na východnom Slovensku spoluvytvárali multietnický a multikonfesionálny svet strednej Európy. Dnes po nich nachádzame len veľmi skromné pozostatky hmotnej kultúry, pričom pamiatky duchovnej kultúry sú ešte vzácnejšie. Môžeme konštatovať, že tento región je smutnou spomienkou na židovský svet, ktorý zanikol. Literatúra tej doby však svojimi prostriedkami uchovala obrazy Židov, ktoré sú často zobrazované prostredníctvom typizovaných postáv. Literárna fikcia slúžila ako médium na zobrazenie ich koexistencie s inými etnickými skupinami, ako aj na reflexiu sociálnych výziev a radostí, ktoré formovali každodenný život Židov a pomáhali im prekonávať náročné obdobia.

Predkladaný výskum tak predstavuje jeden z aspektov smerovania diskusií o tejto časti sveta: „[...] znovuobjevování zničeného a zapomenutého židovského světa v Evropě.“¹⁰ Porovnaním historických faktov z diel historikov ako P. Kónya, P. Švorc a P. Derfiňák, ktorí sa zaoberajú dejinami Židov v Uhorsku, so spomienkami zachovanými v orálnej histórii¹¹ a s témami spracovanými v literatúre, dochádzame ku konklúziám o podobe koexistencie židovskej minority s rusínskou majoritou, ktorá v kontexte Uhorska taktiež vystupovala ako minoritná skupina.

Severovýchodné Slovensko, kde pôsobil gréckokatolícky duchovný uvedený v tejto štúdii, sa nachádzalo na okraji Uhorského kráľovstva. Tento región susedil s rakúskou časťou monarchie, s Haličou, z ktorej prichádzali Židia, spočiatku najmä za účelom obchodovania. Po rozdelení Poľska koncom 18. storočia sa mnohí z nich v tomto regióne usadili. Išlo prevažne o chasidských Židov, patriacich k východoeurópskemu židovstvu. Hoci prísne dodržiavali ortodoxné náboženské pravidlá, v každodenných záležitostiach sa dokázali prispôbiť miestnym podmienkam. Bežným dorozumievacím jazykom bol jidiš, ktorý bol kombináciou stredovekej nemčiny a hebrejčiny, s prvkami jazykov z prostredia, v ktorom chasidské komunity žili.¹² Židia si osvojili aj

didaktických próz – *Dedinský učiteľ* (Sel'skij učitel', 1868), *Človek so železnou vôľou* (Želiznoj voli čelovik, 1873). K najlepším prózam jeho posledných rokov patrí drsne realisticky pôsobiaca poviedka *Exekútor* (Ekzekutor, 1892).

⁸ Kamenec, I.: V siločiarach trojuholníka dejiny – historiografia – umelecká literatúra (s historickou tematikou). In Bátorová, M. – Faithová, E. (eds.): Slovenská literatúra, jej špecifiká a kontexty. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 38.

⁹ Бабота, Л.: Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1994. 249 с.; Голенда, Й.: Анатолій Кралицький. Вибрані твори. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1984; Рудловчак, О.: Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Ч. 2. Кошице, 1985, с. 14-22; Tichý, F.: Anatolij Kralickij (Príspevky k studiu jeho života i díla). In: Carpatica. Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském Ústavu v Praze, 1936.

¹⁰ Busek, E.: Střední Evropa – co je to? In Travníček, J. (ed.): V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009, s. 44.

¹¹ Svedectvá Anny Lacovej (1926–2017), Heleny Ducárovej (1927–2021), Anny Nastišinovej (1936–2022) a iných, ktoré okrem toho, že zaznamenali svoje reminiscencie na spolužitie so Židmi pred druhou svetovou vojnou, uvádzali aj spomienky svojich rodičov, spadajú teda do obdobia konca 19. storočia.

¹² Viac o jidiš a jeho histórii píše český literárny historik Štěpán Balík, Š.: Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách. Praha: NLN, s.r.o., 2015, s. 20-24.

miestne rusínske dialekty, čo im umožnilo komunikovať s väčšinovým obyvateľstvom. V oblasti vzdelanosti židovskí občania často prekonávali miestnych obyvateľov, a tak ich Rusíni neraz žiadali o pomoc pri vyplňaní úradných dokumentov. Emancipačný zákon z roku 1867 Židom umožnil prenajímať pôdu a formálne ich postavil na úroveň rovnoprávných občanov monarchie. Maďarské elity v nich videli schopných obchodníkov, ktorí by mohli pomôcť modernizovať hospodárstvo a podporiť maďarizáciu mnohonárodnostného Uhorska, výmenou za možnosť prevádzkovať svoje živnosti. Preto boli Židia na vidieku často vnímaní podobne negatívne ako maďarskí zemepáni. Vzhľadom na málopočetnosť strednej vrstvy medzi Rusínmi prevzali Židia dominantnú úlohu v obchode, priemysle a slobodných povolaniach. D. Kiš vníma židovstvo ako „dynamickú silu“ tohto priestoru, ako jeden z pilierov stredoeurópskej kultúry i prvok, ktorý to- muto priestoru zaručuje vyššiu kultúrnu dimenziu.¹³ Na vidieku východného Slovenska sa však vyskytovalo ešte jedno špecifikum. Okrem tradičného prevádzkovania krčiem sa chasidskí Židia častejšie venovali roľníctvu. Iba malá skupina židovskej populácie sa líšila bohatstvom, pričom väčšina Židov bola rovnako chudobná ako ich rusínski susedia. Obe skupiny obyvateľov spá- jala silná viera v Boha. V tejto oblasti nedochádzalo k pogromom a podľa orálnych svedectiev Židia a Rusíni spolunažívali v mieri a s rešpektom, každý vo svojom vlastnom náboženskom a kultúrnom svete.

Pertraktovanú poviedku z uhro-ruského života *Pijavica* bádatelia radia do druhého obdobia Kralického literárnej činnosti, časové rámce približne 1868 – 1873. V treťom období (od 1892– 1893) napísal ešte tri tematicky podobné prózy: *Exekútor* (1892) Екзекуторь, *Von Munkáč* (1892) Фон Минкачъ a *Na mukačevskom jarmoku* (1893) На mukaчевської ярмаркѣ. Poviedka so silným sociálnym podtextom najprv vychádzala na stránkach novín Свет (pod pseudonymom Askol'd)¹⁴ a neskôr, zrejme kvôli ohlasu vyšla aj ako samostatná brožúrka v rámci série Národné čítanie (Народное чтение). Podľa slov Jolany Holendovej sa Kralickému nepodarilo hlbkovo odkryť a odsúdiť sociálne nerovnosti na dedine, priblížil však svoj pohľad na jednu zo stránok vidieckeho života a zrod krčmárstva, spôsobeného prudkým rozvojom kapitalistických vzťahov na Zakarpatsku. Spisovateľ hovorí o alkoholizme ako o spoločenskom zle a vyzýva, aby sa s ním bojovalo. Ústredné miesto vo vidieckom spoločenstve zaujímal cirkev a spolu s ňou aj krčma, v ktorej úbožiak – dedinčan platil za svoju biedu. Kralický sa v poviedke nesústreďuje nie na veriacich, ale na krčmára, ktorý sa „ako nenásytná pijavica prisal na boľavé telo a napája sa ľudskou krvou“ a so všetkou silou umeleckej výpovede odhaľuje ohyzdnú krčmárovu dušu.¹⁵ Parafráza citácie autorky monografie o Kralickom vypovedá o ukotvenom, tradične nepriaznivom postoji voči reprezentantom krčmárov v osobách Židov ešte aj v polovici 80. rokov 20. storočia. Tomuto hodnoteniu predchádzal výrok Vasyľa Mykytasa, ktorý sa v knihe Галузка могутнього дерева (1971) na margo próz *Pijavica*, *Exekútor* a *Dedinský učiteľ* vyslovil takto: Буржуазна критика невдоволено називала їх „тенденційними“, „написаними спеціально для народу“, „без психічних переживань“ (В. Бирчак),¹⁶ pričom ho prisúdil literárnemu vedcovi Volodymy-

¹³ Kiš, D.: Variace na středoevropská témata. In Havelka, M. – Cabada, L. (eds.): Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. Plzeň: ZČU, 2000, s. 138. Citované podľa Vargová, Z.: Židovský fenomén v stredoeurópskych súvislostiach. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 2011, s. 15.

¹⁴ Kralický používal viac ako 25 pseudonymov (Фома Фомич, А. К., Ф. Ф., Иван Нодь, Лаборчан, Василевич a i.), mnohé práce sú preto dorosiať neidentifikované. Мороз, В.: „Ми діти преславної України“: Вибрані етнографічні та історичні праці Анатолія Кралицького. Львів: Український католицький університет, 2023, s. 12; Бабота, Л.: Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття, с. d., s. 102.

¹⁵ [...] мов ненаситна п'явка присмоктується на бідне тіло і наповнюється до краю кров'ю людською. Голенда, Й.: Анатолій Кралицький. Вибрані твори., с. d., с. 61.

¹⁶ Микитась, В.: Галузка могутнього дерева. Ужгород: Карпати, 1971, s. 142.

rovi Birčakovi.¹⁷ Tento výrok je samozrejme, znovu ideologicky zaťažený, „buržoázna kritika“ to vystihla celkom presne, tieto diela boli písané pre národ a boli tendenčné. Mykytas a Holendová v duchu poplatnosti režimu a dobovej kritiky pri hodnotení diela Kralického nezaujímalí hodnotovo neutrálny postoj, naopak, exekútorov, krčmárov a dedinských boháčov – kurkuľov nazývali „dedinské pijavice“: Письменник тут гостро поставив питання про різних сільських п'явок – екекуторів, корчмарів, куркулів.¹⁸ Prirovnanie k pijaviciam vyplýva zo samotného titulu prózy a patrí k častým stereotypom o Židoch, ktorých prirovnávali k cudzopasným zvieratám.¹⁹

Poviedka *Pijavica* je štruktúrovaná do deviatich častí, pričom osem z nich je označených titulmi, ktoré naznačujú obsah jednotlivých segmentov.²⁰ V časti s názvom „Židovská rodina“ („Єврейська сім'я“) je priblížená lokalizácia deja, konkrétne hornatá oblasť Karpát a dedina Ruslo (fiktívna obec), ktorá je opísaná ako osada s menej než dvadsiatimi skromnými domami. Absencia chrámu, duchovného otca a školy s učiteľom v dedine výrazne podčiarkuje izolovanosť a sociálnu marginalizáciu tejto lokality, čím sa posilňuje obraz jej odláhlosti a materiálnej biedy. Napriek týmto nedostatkom však dedina nie je bez svojich charakteristických postáv; naopak, výrazne je prítomný židovský krčmár. Tento detail môže naznačovať špecifické sociálne a ekonomické dynamiky v komunite, kde židovský obchodník zohráva významnú úlohu v každodennom živote a hospodárskej sfére obce: [...] *жидок-корчмар с рудою бородою и длинными пейсиками распространяя по своим еврейским приёмам кабачную цивилизацию, на щет здоров'я и имущества руського мужичка.*²¹ Tento prístup poskytuje čitateľovi kontext a rámec na porozumenie prostrediu a socio-ekonomickým podmienkam postáv v príbehu. Autor sa snaží zdôrazniť, že Židia dokázali prežiť a vyťažiť aj z tých najizolovanejších a socio-ekonomicky najzaostalejších lokalít. Deminutívum „Židko“²² plní ironickú funkciu, s cieľom zosmiešniť túto postavu. Krčmár Sruľ je popisovaný s ryšavou bradou a dlhými pajesmi, má početnú rodinu (päť detí) a ctenú manželku Chaju²³ a svoje židovské metódy obchodovania,²⁴ pričom často koná na úkor zdravia miestnych rusínskych roľníkov. Jeho dom je pri každej zmienke opakovane vykreslený ako zanedbaný so špinavými oknami, prirovnáva ho k zvieraciemu chlievu a stojí na okraji dediny. Kralický detailne opisuje, ako nakupuje pálenku a riedi ju vodou.²⁵ Autor tiež zdôrazňuje, že krčmár uprednostňuje fyzicky menej náročné činnosti, napríklad obchodovanie na jarmokoch pred poľnohospodárstvom.²⁶ Jeho správanie je prezentované ako podozrivé a nevypočítateľné,²⁷ čo vyvoláva neistotu a strach okolia. Kralický konštruje Sruľa ako vzorový príklad obchodníka, ktorého praktiky sú nemorálne a manipulatívne, obohacuje sa na úkor

¹⁷ Volodymyr Birčak (1881–1952), bol uväznený sovietskou tajnou službou v Prahe, zomrel v tábore v Irkutskej oblasti.

¹⁸ Микитась, В.: Галузка могутнього дерева., с. д., s. 142.

¹⁹ Pijavica – pren. príživník, vykorisťovateľ, pejor. človek žijúci na úkor iných ľudí, príživník; dotieravý, nesamostatný človek. [Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk> Cit. 15.8.2024]

²⁰ Podľa Babotovej Kralický čerpal inšpiráciu v nemeckej literatúre, kde bola takáto prax bežná. Бабота Л.: Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття, с. д., с. 121.

²¹ Голенда, Й.: Анатолій Кралицький. Вибрані твори, с. д., с. 161. Citované pasáže z prózy sú kvôli prehľadnosti napísané kurzívou. Na ďalších miestach uvádzame za citovaným fragmentom z knihy už len číslo strany.

²² Slovník slovenského jazyka uvádza formu: židik, -a, mn. č. -ci i židko, -a, mn. č. -ovia m. zdrob. expr. ako expresívne pomenovanie a zdrobneninu, historický kontext tu zrejme nebol braný do úvahy. (chýba hyperlink)

²³ Meno Sruľ je odvodená forma, ide o chasidský variant mužského mena Israel, Chaja zas od ženského mena Chava (Eva).

²⁴ кабачна цивілізація – krčmárska civilizácia.

²⁵ [...] *кроме торговли з „паленкою“ (водкою), и которой порядочно в половину примешивает воды, чтоб в большей мірі задушивала голову бедного крестьянина [...]* Как же не бити єврею торговцем, когда это занятие ненастолько мозольное, как бедное земледелие? [...] *Лучше влачиться по ярмаркам, чем по полях* (s. 161-162)

²⁶ *Ето Сруль хорошо знает – лучше влачиться по ярмаркам, чем по полям!* (s. 162)

²⁷ – *А што будете, Срулю, продавати? – Нич, – отвечает еврей. – Может бити, будете дашто куповати? – Ци я знам, – отвечает равнодушно еврей.* (s. 162)

kresťanských obyvateľov, ktorých považuje za neinformovaných a jednoduchých. Potenciálne nepredvídateľné správanie môže vyvolávať neistotu a strach. Okolie na takéto správanie reaguje obranne a teda nepriateľsky. Ústredný hrdina alebo skôr antihrdina predáva tovar, za ktorý ešte nezaplatil, čo je považované za typicky židovský „Geschäft“. Spisovateľ tiež zdôrazňuje, že židovskí obchodníci vnímajú Rusínov ako naivných „gójov“ – „Ivanov“, čo vedie k paušalizácii a stereotypizácii na oboch stranách – ako medzi Židmi, tak aj medzi kresťanskými susedmi. Tento proces reflektuje širšie sociálne dynamiky predsudkov a vzájomnej nedôvery. V prvej časti poviedky autor detailne hovorí o všetkých typoch obchodovania – či už ide o handrárstvo, výkup ihiel, nitiek či o skupovanie nadmernej úrody a jej následný predaj na miestach, kde bola úroda slabšia, zakaždým s negatívnym autorským dôvetkom, že ide o židovské machinácie a špekulácie. Ak by bola perspektíva obrátená, čitatelia by to mohli interpretovať ako vynaliezavosť a dôkaz schopnosti obchodníka prežiť v nehostinnom kraji, Sruľ musel vynaložiť veľa úsilia, aby zabezpečil rodinu. Neustála zaneprázdnenosť mu dokonca bráni plnohodnotne sa zúčastniť šábesu, čo je Kralickým vyložené ako nenásytnosť. Pri kritickom čítaní by si čitatelia mohli všimnúť, že hladné potomstvo vyčkáva príchod otca a žena Chaja nostalgicky spomína, ako ju o ruku žiadali iní a ona je teraz nútená prežívať dni v neprítomnosti večne zaneprázdneného muža. Orientalistická teória Edwarda Saida zdôrazňuje rozdiely medzi „vlastným“ a „cudzím“, známym a neznámym, priateľským a potenciálne nebezpečným. V tomto rámci je inakosť Židov konštruovaná nielen prostredníctvom ich fyzického vzhľadu, ako sú pajesy, farba vlasov (najmä ryšavé vlasy), oblečenie (čierny kaftan)²⁸ a špecifické obchodné aktivity, ale aj prostredníctvom odlišného náboženstva a s ním spojených rituálnych praktík, ako sú dodržiavanie šábesu alebo konzumácia tradičných pokrmov (napríklad plnenej ryby).²⁹

Jazykový komponent, reprezentovaný používaním jidiš, zároveň dopĺňa konštrukciu ich odlišnosti od majoritnej spoločnosti. Formulácia židovského lamentovania v podobe „Vaj mir, vaj, hunhryz“,³⁰ ktorú zachytáva aj Slovník slovenského jazyka, predstavuje jeden z mála lingvistických prejavov inakosti Židov v próze. Inak sa jazykové rozdiely takmer neprejavujú, pretože Židia v literárnom diele ovládajú miestne dialekty na rovnakej úrovni ako ich susedia. Na jednom mieste sa spomína židovský žargón, namiesto židovskej reči.³¹ V texte sú zaznamenané výrazy ako „tatale“ a „lebene“. Sufixom „-le“ je vytvárané deminutívum k podstatnému menu tato, „tatale“ je tak tatko, „lebene“ odvodené od nemeckého adjektíva „liebe“. Odlišnosť židovskej komunity sa prejavuje aj v oblasti antroponymie. Systém židovských osobných mien na územiach obývaných chasidskými spoločenstvami na Slovensku do deportácií v 40. rokoch 20. storočia zostáva doteraz relatívne málo prebádaný.³² Predbežné analýzy však ukazujú, že mená ako Sruľ, Chaja, Mendel, Nofula, Lejba, Duvid, Mojže či Berko (od Berkovič) boli vplyvom slovanského jazykového prostredia modifikované z jidiš.³³ Autor poviedky analyzuje výber židovských mien ako sociokultúrny fenomén, pričom ich opisuje ako pestré a „cifrované“, čo naznačuje istú mieru extravagancie a odlišnosti od mien kresťanského prostredia. Uvedené mená sú podľa autora v obľube Židov a slúžia ako spôsob sebaujedenia a diferenciácie. Daný jav môže byť inter-

²⁸ *А вітер лиш так развивал длинным его еврейським кафтаном. (s. 162). В кармане этого [...] еврейского кафтана [...] 10 000 гульденов бумажками. (s. 170).*

²⁹ [...] *полненная по-жидовски рыба, символическое їдло, заповіданное его религией [...] (s. 163).*

³⁰ *Вай мир, вай, гунгриз! (s. 163).* Slovník slovenského jazyka: vaj cit. obyč. v spojení aj-vaj vyjadruje bedákanie (obyč. u židov).

³¹ [...] *отозвался голос на еврейском жаргоне [...] (s. 167).*

³² Minimálne v slovenskej a českej onomastike.

³³ Viac k tejto téme publikoval Beider, A.: Jewish Given Names in Eastern Europe. In: *Revue des Études Juives*, 1998, 157(1), s. 169-198. DOI: 10.2143/REJ.157.1.519336.

pretovaný ako prejav kolektívnej identity, ktorá sa vedome odlišuje od dominantnej kresťanskej majority, čo môže podporovať existujúce kultúrne bariéry medzi oboma etnikami.: *Пестрое, цифрование имена вообще все евреи любят. Один любит называться Голдшмидт, другой – Моргенштерн, третий – Розенберг, Вайнберг и т. д.* (s. 173).

Inak je pozoruhodné, že židovské postavy sú len zriedkavo oslovované svojimi vlastnými menami. Namiesto toho sa používajú všeobecné označenia ako „Žid“, „židko“, „syn Izraela“, „potomkovia faraóna“,³⁴ ale aj výrazne pejoratívne výrazy ako „prašivci“, „špinaví“, „nekrstení“,³⁵ „krvopijci židovskí“,³⁶ „pijavica“³⁷ a „nekrstený Icik“.³⁸ Kralický sa pohrdavo vyjadruje aj k menu, ktoré si Mendel pozmeňuje na „Mendel von Rosenfeld alias Strulsohno“.³⁹ Naznačená prax ilustruje nedostatok úcty a rešpektu voči jednotlivcom, čo naznačuje dehumanizujúci prístup v literárnych zobrazeniach obyvateľov židovského pôvodu. Používanie takýchto generalizujúcich a degradujúcich označení prispieva k upevňovaniu predsudkov a negatívnych stereotypov, čím sa Židia prezentujú ako homogénny a podriadený kolektív, zbavený individuality a ľudskosti. Opisovaný literárny prístup odráža širšie spoločenské procesy marginalizácie a demonizácie židovskej menšiny.

V ďalšej časti sujetu je predstavená postava Márie, miestnej ženy, ktorá v dôsledku alkoholizmu zo zúfalstva podpálila dedinu, čo následne priznala pred sudcom. Na súde vystupuje aj Sruľ, ktorý opisuje priebeh svojich stretnutí s Máriou (žena najprv žiadala alkohol: „*Жиде, дай паленки!*“, (s. 165)), neskôr v súdnom procese vysvetľuje, že pôvodne odmietol Márii naliať alkohol, keďže už bola pod jeho vplyvom.⁴⁰ Avšak po jej naliehaní súhlasil so spoluprácou pri riedení vodky. Neskôr ho Mária fyzicky napadla, pričom mu, podľa jeho slov vytrhla pajesy.⁴¹ Skutočnosť, že sa zamerala práve na pajesy – symbol náboženskej identity veriacich Židov – namiesto inej časti tela, svedčí o hlbšom akte dehonestácie. Záverečné slovo v súdnom procese patrí sudcovi, ktorý obvinených označuje za „nešťastných synov Izraela, faraónových potomkov roztrúsených po celom svete“, pričom ich vykresľuje ako tých, ktorí „pijú krv biedneho rusínskeho národa“. Sudca ich považuje za vinných vo všetkých ohľadoch – obvinil ich z toho, že Máriu naučili piť alkohol, rozvrátili jej rodinu a naviedli ju na krádež. V nasledujúcom vývoji deja je Sruľ zbavený krčmy a práva na prenájom (árendu), čím stráca všetok majetok, a navyše prichádza aj o manželku (Chaja umiera). Autor konštruje hlavného antihrdinu ako žobráka, čím ho vracia do jeho pôvodnej sociálnej pozície spred dvadsiatich rokov. Táto literárna stratégia naznačuje koncepciu osudovej spravodlivosti alebo božieho zámeru, ktorý postavu neúprosne privádza späť do stavu chudoby a bezmocnosti. Tento prístup možno interpretovať ako symbolické potvrdenie nevyhnutnosti a nezvratnosti sociálnej marginalizácie, ktorá je v rámci naratívu prezentovaná ako neoddeliteľná súčasť osudu postavy, čím sa posilňuje fatalistická interpretácia udalostí. Kralický opisuje smrť manželky, chudobu v židovskej domácnosti a hladujúce deti s nápadným odstupom, bez prejavu emócií či snahy o psychologické prehĺbenie postáv. Namiesto toho jeho popis medzi riadkami naznačuje latentnú satisfakciu a vnímanie týchto udalostí ako naplnenie spravodlivosti voči židovskej postave. Sruľ a jeho synovia, ironicky označovaní

³⁴ [...] *ви фараонське исчадіє* [...] (s. 165).

³⁵ [...] *ти наклав мне в „паршивци“, „ринявци“, „нехристи“* [...], *ге?* (s. 173).

³⁶ [...] *щоб ви не полоагались на ваших кровопійцев еврейських* (s. 175).

³⁷ [...] *сердился на о. душепастиря „пјавиця“ немало...* (s. 177).

³⁸ [...] *к нехристу Ицку* [...] (s. 177).

³⁹ [...] *Мендель фон Розенфельд alias Strulsohno* [...] (s. 179).

⁴⁰ *Мар'є, [...] как же тебе дати водки, когда ти уж тепер п'яна*“ [...] (s. 165).

⁴¹ [...] *а она, [...] как хватит меня за пейсики, - и оборвала, оборвала без милосердія.* [...] (s. 165).

ako budúci bankári,⁴² sú v autorovej réžii vykreslení ako účastníci ďalšieho sprisahania, keďže v pivnici ukrývajú 10 tisíc guldenov.

Autor oživuje jeden z pretrvávajúcich stereotypov, ktorý je hlboko zakorenený v kultúrnej a historickej pamäti (v zmysle koncepcie Aleidy Assman a Jana Assmana). Ide o obraz bohatých Židov, ktorí tajne vlastnia poklady, no navonok predstierajú chudobu. Tento stereotyp funguje ako súčasť kolektívnej reprezentácie židovskej spoločnosti, čím autor podporuje konvenčné predsudky prítomné v sociálnej imaginácii danej doby. Koncept kultúrnej a historickej pamäti, ako ho rozvinuli A. Assmann a J. Assmann, sa zameriava na spôsoby, akými spoločnosti uchovávajú, transformujú a sprostredkovávajú kolektívnu minulosť. Tento koncept rozlišuje medzi komunikatívnou pamäťou, ktorá sa opiera o živé spomienky a svedectvá, a kultúrnou pamäťou, ktorá zahŕňa trvácnejšie formy uchovávaní minulosti prostredníctvom inštitúcií, rituálov, textov, umeleckých diel a symbolov. Kultúrna pamäť je udržiavaná prostredníctvom materiálnych a nemateriálnych médií, čo umožňuje dlhodobé formovanie kolektívnych postojov.⁴³ V podobnom duchu iný bádateľ, I. Kamenec hovorí o historickom vedomí spoločnosti, ktoré reaguje na najrôznejšie vonkajšie podnety a vplyvy a na proces jeho vytvárania má dosah aj krásna literatúra.⁴⁴

Literárne diela môžu formovať a perpetuovať stereotypy a predsudky, čím ovplyvňujú verejné vnímanie a sociálne interakcie medzi odlišujúcimi sa skupinami ľudí. Potenciálny dopad diel typu *Pijavica* mohol teda výrazne prekročiť hranice svojej doby a slúžiť ako referenčný rámec pre kolektívne postoje spoločnosti voči židovskej minorite.

Kralický do svojho diela vnáša aj humorné situácie, ako napríklad scénu, kde otec a syn Rozenfeldovci nesú do lesa domnelo mŕtvu Máriu, ktorú našli vo svojej pivnici, s cieľom pochovať ju, aby neboli obvinení z jej smrti. Mendel si pritom povzdychne, čo by na to povedal Jozua, staviteľ Jericha, že on, vyvolený syn Izraela, vlečie „rusínsku zdochlinu“⁴⁵ na svojom vyvolenom chrbte. Mária je však živá, židovský poklad hádže do ohňa a pred zmiznutím ešte stihne Židom plŕvnuť do tváre.⁴⁶ Srul konštatuje, že „bez peňazí neznamenujú nič, lebo peniaze vládnu svetom“.⁴⁷ Uvedený výrok zosobňuje širší stereotypný obraz židovskej komunity ako bezduchovej, orientovanej výhradne na ekonomický zisk a vykorisťovanie. Uvedený naratív podporuje antisemitské predsudky, ktoré redukujú komplexnosť sociálnych a kultúrnych vzťahov, čím sa dielo stáva súčasťou dlhobodej kultúrnej pamäti, ovplyvňujúcej kolektívne vnímanie menšín.

Záver poviedky sa nesie v klasicistickom a sentimentálnom duchu, keď do deja vstupuje mladý kňaz Kornelij, ktorý zakladá sýpku, banku a čítárne, prehovorí k veriacim, vyčíta im ich nevedomosť, slepotu, a tí prestanú požívať alkohol. Mendel sa ešte pokúša zverbovať na svoju stranu lúpežníkov, ale napokon prichádza o zisky, podpáli dedinskú zásobáreň, na záver ho obesia. Obe generácie židovských obchodníkov sú potrestané, umierajú ponížení a chudobní, spravodlivosť víťazí, poriadok je nastolený za pomoci otca duchovného. Idealistický záver vyjadruje skôr autorovo zbožné pranie, než realitu. Kralický sa v tomto diele snažil vyvinúť mravoučný vplyv na svojich čitateľov, pričom za najzávažnejší problém považoval alkoholizmus, za ktorým stáli židovskí krčmári. Ak by však krčmármi boli kresťania, jeho satira by zrejme zostala rovnako ostrá, avšak nevyužíval by kres-

⁴² *Будущие банкирські кандидати* (s. 166).

⁴³ Assmann, J.: *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität*. In von Assmann, J. – Hölscher, T. (hrsg.): *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt, 1988, s. 15. Citované podľa Ассман, А.: *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ, 2012, с. 13.

⁴⁴ Kamenec, I.: *V siločiach trojuholníka dejiny – historiografia – umelecká literatúra*, c. d., s. 40-41.

⁴⁵ *Mendli Srulsohn, тащит руську падаль-бидло, на своей избранной спине?* (s. 169).

⁴⁶ *Марія [...] подняла з землі свиту Сруля з 10 000.ами и бросила в пологень. Потому плюнула на лежащего еврея [...]* (s. 170).

⁴⁷ [...] *Geld regiert die Welt!* (s. 170).

ťanské symboly, rituály a tradície ako terče kritiky a výsmechu. Kresťanského krčmára by pravdepodobne neodsudzoval kvôli jeho vzhľadu, oblečeniu, neudržiavanému domu alebo početnosti rodiny. V danom prípade, však v próze opakovane zdôrazňuje rozdiely vo vzhľade Židov či spôsob slávania šábesu (prejavy antijudaizmu). Negatívne osobnostné črty, ako prefikanosť a nečestnosť, sú centrom jeho kritiky, pričom hlbšie priblíženie vnútorného stavu antihrdinov v diele chýba.

Kritika namierená voči Židom v próze „Pijavica“ predstavuje prejav literárneho antisemitizmu,⁴⁸ v ktorom autor systematicky zdôrazňuje náboženské a kultúrne rozdiely medzi Židmi a kresťanmi. Tieto rozdiely sú vždy prepojené s negatívnym vykreslením židovských obchodných praktík, ktoré údajne vedú k zbedačovaniu rusínskeho obyvateľstva. Podľa historika I. Kamenca práve tieto ekonomické aspekty prispeli k šíreniu antisemitských myšlienok najmä medzi najchudobnejšími vrstvami spoločnosti, ktoré boli podľa neho „najľahšie a najefektívnejšie manipulovateľné.“⁴⁹ Literárny antisemitizmus tak čerpá z autochtónneho antisemitizmu, ktorý v slovenskom kontexte vychádzal z hospodárskej a sociálnej roviny a zobrazoval Židov ako úžerníkov a vykorisťovateľov.⁵⁰ Autor zároveň kritizuje aj samotných Rusínov za ich nevzdelanosť a neschopnosť racionálneho správania, najmä v súvislosti s konzumáciou alkoholu. Apeluje na ich poslušnosť voči kňazom, ktorí sú prezentovaní ako jediní schopní poskytnúť im materiálnu pomoc a duchovné vedenie. Oddanosť cirkvi je tak prezentovaná ako základ spokojného a cnostného života, v ktorom pre židovských spoluobyvateľov nebude miesto, pretože podľa Kralického Židia nedokážu prežiť bez vykorisťovania ostatných. Tento naratív zobrazuje cirkev ako ochrancu kresťanských hodnôt, zatiaľ čo židovské spoločenstvo z poviedky je prezentované ako parazitická a deštruktívna komunita, čo posilňuje stereotypy a predsudky v literárnom zobrazení. Názory zachytené v literárnych dielach vydávaných od konca 18. storočia do prvej polovice 20. storočia explicitne odrážajú postoje medzi Rusínmi a Židmi. Analýzou týchto diel možno detegovať určité zgeneralizované názorové spektrum, ktoré sa s istými obmenami opakuje vo väčšine diel, v ktorých sa autori primárne alebo len okrajovo venujú tematike židovstva a zobrazujú židovské postavy.⁵¹ Je symptomatické, že antagonizmy medzi židovskými postavami majoritnou spoločnosťou sú v literatúre daného obdobia prezentované v oveľa expresívnejšej a vyhrotenejšej podobe, než ako ich zachytávajú historické pramene alebo orálne svedectvá. Táto literárna tendencia k zveličovaniu konfliktov naznačuje nielen estetické preferencie doby, ale aj potenciál literatúry formovať a zosilňovať spoločenské predsudky a stereotypy.

Zautomatizované predstavy týkajúce sa Židov mali zásadný vplyv na formovanie antižidovských zákonov počas druhej svetovej vojny. Ide o hlboké a často negatívne predsudky, ktoré sa vyvíjali po stáročia a ktoré boli zneužitú na vytvorenie právneho základu pre diskrimináciu, segregáciu a nakoniec genocídu Židov v Európe. Slovom historika: „Často sa zabúda, že tragédia Židov na Slovensku (no aj v iných európskych krajinách) v čase druhej svetovej vojny sa nezačínala ani pri nastupovaní do deportačných dobytých vlakových súprav, ani pred bránami koncentračných táborov či plynových komôr. Tam iba vrcholila vo svojej najdrastickejšej podobe.“⁵²

⁴⁸ Termín literárny antisemitizmus používa literárny historik Miloslav Szabó. Pozri Szabó, M.: *Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia*. Bratislava, 2022, s. 157.

⁴⁹ Kamenec, I.: *Reflexia arizácie, jej priebehu a výsledkov v slovenskej spoločnosti*. In Hrbáček, M. (ed.): *Židovský kultúrny fenomén v stredoeurópskom kontexte II*. Galanta: OZ ART Danubius, 2017, s. 30.

⁵⁰ Nižňanský, E.: *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2016, s. 31–32.

⁵¹ Adamická, M. – Mikulášek, A. – Timko, Š. (eds.): *Antisemitizmus v literatúre a filme krajín V4. Interpretačné sondy*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2023, s. 10–11.

⁵² Kamenec, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava: Premedia, 2020, s. 118. Citované podľa Rožňová, J.: *Antisemitizmus v plagátovej tvorbe v období prvej slovenskej republiky (1939–1945)*. In: *Stredoeurópske pohľady. Časopis pre jazyk, literatúru, kultúru a médiá*, 2023, roč. 5, č. 2, s. 61.

Intercultural relations: Ruthenians and Jews in the Ukrainian literature of Slovakia

Adriana Amir

The article delves into the intercultural dynamics between Ruthenians and Jews as depicted in the writings of Anatoliy Kralytskyi, a Greek Catholic priest (1835, Vyshny Chabyny (Slovakia) – 1894, Mukachevo (Ukraine)). Kralytskyi's spiritual and literary contributions were deeply rooted in his birthplace and later extended to Ukraine, both of which were part of the Austro-Hungarian Empire at the time. The 1860s marked a significant period for Ukrainian Ruthenian literature, with Kralytskyi and other Carpathian and Eastern Slovak writers still grappling with the question of a standardized literary language. Despite this uncertainty, the creation of classicist literary works signals the evolution and refinement of the vernacular into a literary medium, modeled on the language of the denomination. These texts offer insights not only into the cultural life of the era but also into the prevailing educational standards. The focus of this research is the portrayal of Jewish-Catholic relations in Kralytskyi's story "Piyavitsa" (1869). This narrative, like many others of its time, appears to have been intended as educational literature, which led to the inclusion of various stereotypes about Jews. Utilizing a literary and historical approach, this study aims to uncover the reasons behind such depictions of the Jewish minority and to assess the extent to which this literary representation was reflective of actual historical events.